

Tenkit ve tefani üzerine

İsmâil Bey: “‘Üstadımız birbirinizi tenkit etmeyiniz’ derken; bazıları müsbet ve menfî tenkit olduğunu söylüyorlar. Tenkit konusunu açıklar mısınız?”

Tenkit, kendimizi, başkasını veya bir işi eleştirmek; davranışın veya işin hatâlı, hatâsız ve kâmil yanlarını muhataba bildirmekten ibârettir. İçindeki ilâve unsurlara göre kıymet almaktadır. Meselâ tenkidin üslûbu yanında, içinde kendini övme, muhatabı yerme, yargılama, hattâ yargısız infâz, hattâ kınama unsurları taşıyıp taşımadığı durumlarına göre müsbet veya menfi olduğuna hükmetmekteyiz.

Her beşerî kavram gibi tenkidin de niyete ve yaklaşıma bağlı olarak müsbet olanı ve menfî olanı elbette vardır. Müsbet tenkitte yıkmak değil yapmak, bozmak değil tamir etmek, eksik bulmak değil eksikliği gidermek söz konusudur. Bunda insaf, merhamet, iz’an, akıl, yapıcı olmak ve iyi niyet hâkimdir.

Müsbet tenkîde hepimiz her zaman muhtâcız. Çünkü hatâlarımızı görmemize yarar. Hattâ kendimize karşı yöneltilen tenkitleri haksız ve insafsız da bulsak, müsbet saymamız ve tenkit sahibine gücenmememiz, bir olgunluktur ve fazilettir. Bedüzzaman Hazretleri, bir müdürün kendisi gıyâbında insafsızca, tezyifkârâne ve hakâretli sözler söylediğini işitince, şöyle diyor: “Nefsime dedim: Eğer onun tahkîri ve beyan ettiği kusurlar, şahsıma ve nefsimе ait ise; Allah ondan râzı olsun ki, benim nefsimin ayıplarını söyler. Eğer doğru söylemiş ise, beni nefsimin terbiyesine sevk eder ve gururdan beni kurtarmaya yardımcıdır. Eğer yalan söylemiş ise beni riyâdan ve riyânın esası olan şöhret-i kâzibeden kurtarmaya yardımcıdır. Evet, ben nefsimle musâlaha etmemişim. Çünkü terbiye etmemişim. Benim boynumda veya koynumda bir akrep bulunduğunu biri söylese veya gösterse, ondan darılmak değil; belki memnun olmak lâzım gelir.”¹

Menfî tenkit, içindeki niyete bağlı olarak yıkıcılıktır, bozgunculuktur, tahriptir ve eksik bulma gayretinden başka bir şey değildir. Bunda hak değil, insafsızlık; akıl ve iz’an değil, nefis ve hevâ; yapıcı olmak ve iyi niyet değil, yıkmak ve tahrip etmek hâkimdir.

Ancak tenkidin şeklinden veya dozundan haklı mı, haksız mı veya yapıcı mı, yıkıcı mı

olduğunu anlamak çoğu zaman pek mümkün olmaz. Çünkü muhatabımız haklı bir tenkidi çok sert bir üslûp içinde bize yansıtıyor da olabilir. Üslûbunun sertliğinden hareketle, tenkidinin yıkıcı olduğunu söylemek gerçekçi olmaz.

Tenkrit konusunda genel geçer kuralımız şudur: Bize yöneltilen tenkitleri, üslûp ne kadar şiddetli, kırıcı ve yıkıcı da olsa, haklı ve yapıcı saymalı ve tenkid ışığında kendimizi bir kez daha değerlendirmeli; karşı tarafa gücenmemeliyiz. Ancak biz başkasını tenkit ederken, mutlak sûrette haktan, insaftan, yumuşak ve tatlı sözden ve iltifattan ayrılmamalı, muhatabı kırıcı ve incitici olmamalıyız. Bilhassa muhatabımız ehl-i îman ise, kalbini rencîde etmemeye gayret sarf etmeliyiz.

Üstad Hazretleri; ihlâs, uhuvvet, “fenâ fi'l-ihvân” ve muhabbet sırlarına uygun bulmadığı menfî tenkidin, kardeşler arasına girmesine bundan dolayı râzı olmuyor ve izin vermiyor.² Çünkü her şeyin bütün çıplaklığı ve netliği ile ebediyete intikal ettiği şu dünya hayatında esas olan uhuvveti tesis etmektir. Uhuvvetle berâber muhabbeti, sevgiyi ve kardeşliği ‘fenâ fi'l-ihvân’ ölçüsünde kurmaktır asıl zor olan ve ihtiyacımız olan. Bu kurulursa herkese kendi hatâsını görme hakkı, yetkisi ve fırsatı verilmiş olur. Kişinin kendi hatâsını görmesi ve kendini yargılaması, hiç şüphesiz gıpta edilecek bir olgunluktur. Bu olgunluğun yeşerdiği alan ise, tefânî sırrının yaşandığı alandır. Gereksiz tenkitlerle bu alan rencîde edilmemelidir.

Dipnotlar:

1- Mektûbât, s. 67.

2- Lem’alar, s.164.